

SZENTELEKY KORNÉL BARÁTNŐJE

B O R I M R E

Szenteleky Kornél levelezéskötetének a végén Töredékek cím alatt olvashatók Szattler Katinkának írott levéltöredékei az 1926 és 1930 közötti évekből. Különböznek ezek a levélrészek a más címzetteknek küldött levelektől: hozzájuk hasonlítókat nem találunk a testes, majd négyszázötven levelet tartalmazó gyűjteményben. Különös a címzett: Szattler Katinka asszony, s egyedülálló a levelek tartalma is: a nyílt elméjű Szenteleky Kornél, az esztétikához értő és a művészeti kérdésekről nyilatkozó filozófus fogalmazta őket. A barátaihoz írott levelekben az irodalomszervező beszél, agitál, tervez és biztat. Itt az irodalom- és művészetértő, a vallomások, a lírai ihletettséggű nyilatkozik.

Joggal kell tehát kérdeznünk, ki volt az a nő, aki ilyen típusú megszólalásra készítette Szenteleky Kornélt, milyen tulajdonságokkal bírt, hogy írónk művészi bizalmát annyira élvezte? Legegyszerűbb lenne azt mondani, hogy Szattler Katinka Szenteleky Kornél „drága barátnője” volt – a három ismert női társ között a leginkább inspiráló. Pesti barátnői, ha voltak (s miért ne lettek volna?), művészkörökből kerülhettek ki, színésznők, talán piktorlányok. Szattler Katinka az 1920-as évek második felében kapja a barátnő szerepét, majd Szenteleky életébe lép – mint Bisztray Gyula írta – „egy berlini egyetemi tanár özvegye”, akinek 1929-ben szicíliai útján a kísérlője, s akit elvisz Szivácra is – „bensőséges, tiszta, meleg barátságuk” bizonyosságaként. Ő lehetett az az Éva asszony, akivel 1930 tavaszán Dél-Franciaországban akarta a tavaszt várni. S közben Sziváccon ott van Póth Erzsébet tanítónő, akihez, ismét csak Bisztray Gyula szerint, ugyancsak „lelki barátság s talán reménytelen szerelem” fűzte, s kit halála előtt feleségül vett, viszonyukat mintegy ilyen módon törvényesítve!

Szattler Katinka amolyan francia irodalmi módon lehetett Szenteleky barátnője, s e barátság mintáját is felismerni vélhetjük Georg Brandes és barátnője viszonyában, amelyet Szenteleky Kornél 1924-ben (1924. február 10-én) ismertetett a *Bácsmegyei Napló*ban Brandes barátnőjénél című tárcájában. Idéz is Brandes leveleiből, s jellemzése szerint „csupa gyengédség, gondoskodás, finom csevegés s a végén mindig édes derűs harmóniába olvad fel a levél”. Szentelekyék a test és a lélek szümposzionjait élhették meg a kamenicai Évavillában. Az ilyen feltételezésre mind Herceg János, mind Csuka Zoltán nyilatkozatai feljogosítanak bennünket. „Mind többet járogatott Kamenicára, tudóvizsgálatra, aztán ott maradt vacsorára, sőt sokszor éjszakára a főorvosnál, akinek feleségével, Szattler Katinkával esztendőkn át váltott leveleket. Nem tudni, miféle barátság volt ez. A tény, hogy csak töredékeket lehetett nyilvánosságra hozni az asszonyhoz intézett levelekből, arra vall, hogy több volt irodalmi barátságnál.” Ezt írta Herceg János, aki nem tudhatta azt, amit Csuka Zoltán tudott, hiszen egyedül Csuka volt „beavatva” ebbe a Fruška gora-i szerelmi-szellemi idillbe: Csukával nemcsak Újvidéken, de Kamenicán, az Éva-

villában is találkozott. Az ugyancsak Újvidéken élő Fekete Lajosnak írott levelekben ellenben nem bukkan fel Szattler Katinka neve, s a kamenicai látogatásokról sem esik szó.

Kamenicára – feltételezhetően – 1925-ben vagy a következő évben került, mert 1925-ben hatalmasodott el tüdőbaja egy influenzajárvány után: „egy éjjel, amint egyik betegétől hazatérőben volt, erős köhögési roham fogta el – írta Bisztray Gyula. – Az utcán lett rosszul, ahogy később feleségének elmesélte, a téli éjszakában fehér volt minden, körülötte meg piros lett a hó.” Ezután változik meg külföldi utazásainak célja és jellege is: addig szellemi éhség, azután a gyógyulás keresése a döntő mozzanat a választásában: ezért utazott el egészen Egyiptomba is!

Kamenicán Szattler Mátyás volt a tüdőgondozó főorvosa, az ő vezetésével ápolhatták Szenteleky betegségét is. Szattler Mátyásról és feleségéről, Katin-káról azonban nagyon kevés, amit sikerült megtudnunk. Szattler Mátyás 1913-ban általános orvos Újvidéken, lányok, Éva, 1916-ban született, a család tagjai pedig – Csuka Zoltán szerint is – 1942-ben, az újvidéki razziaiban tűntek el.

Művelt asszony volt Szattler Katinka, irodalomért rajongó művészlélek, a szépség imádója, s talán kicsit irodalmi kékharisnya is, aki, mint Csuka Zoltán írta, „annak idején a legnagyobb európai írókkal levelezett”, s írt – prózát, verset egyaránt. „Ma is őrzöm egy versét – írta Csuka –, amelyben szinte megjósolta tragikus halálát.” Katinka asszonynak Szenteleky idézhette Epiktétoszt, emlegethette Aquinói Szent Tamást, Szent Ágostont, Kempis Tamást, dicsérhette Jakobsent, és bevallhatta, „kicsit rokonnak érzi magát Jakobsennel és tétova hőseivel”, s panaszkodhatta jellemzésével, hogy „azután ő is köhögött, sápadt volt és vértelen”. Parádézhatott Flaubert iránti rajongásával, s kölcsönözhetett az asszony könyvtárából Flaubert-tanulmányt. Nyilván határos volt, ahogyan az esztétát megjátszotta az ugyancsak esztétizáló asszony előtt, aki belemegy ebbe a kettejüket jellemző szerepjátékba. „A múlt héten nyolc vaskos kötet könyv érkezett Bécsből, javarészt művészetbölcseleti munkák és egy különösen érdekes és lenyűgöző: *Bildnisse der Geisteskranken*. . .” S beszélhet az asztalán halmozódó könyvekről, hogy tíz nap múlva (1926. május 28-án) már az asszony segítőkészségét nyugtázhassa: „Az is sok szeretettel kell megköszönnöm, hogy készülő munkámra gyűjti a forrásmunkákat. Zweig könyvére nagyon kíváncsi vagyok. . .” Bizonyára imponáló, ahogyan beszél: „Előre érzem, hogy a végén mégiscsak lesöprök mindent az íróasztalomról és megírom tisztán a saját agyamból a tanulmányt (ti. Az örület és képirás címűt), ami talán inkább költeménynek lesz nevezhető. A végén nem lesz három oldal forrásmunka felsorolva öt vagy hat nyelven, de a könyv talán érdekesebb lesz így.” Nyomban a maga kezébe akarja venni a szellemi kezdeményezést kettejük viszonyában, mert irányítani, befolyásolni olvasmányai megválogatásában. Ne Dosztojevszkijt olvassa, sugalmazza, hanem Puskin! Kitetszik, a *Kesergő szerelem* írója most sem tudja megtagadni magát.

Érthető mindez, hiszen Szattlerék látszanak pótolni azt az elvesztett édent, amelyet a háború éveiben Pest és *A Hét* köre jelentett neki. Panaszai ugyanak-

kor más karakterűek, mint az író társaknak küldött panaszok. Önmagából többet mutat meg – a bölcselőt például elsősorban a Szattler Katinkának címzett levéltöredékekben ismerhetjük meg. Neki mintegy kifejti nézetét nem a politikáról, de arról is, hanem a létről és az eszményeiről. Csak így találhatunk az elgondolásra, mit Szenteleky szavaival Raoul France „rendtana” jelent. Ez az a filozófia, amit maga France „objektív filozófiának” nevez *A növények élete* című művének jegyzetében. Közös felfogásuk lehetett az, amit France-nál találtak: s az is kitetszik, 1926-ban adta meg magát ennek az életgondolatnak. Raoul France könyvének végén *A botanika filozófiája* című fejezetben olvashatjuk, hogy „az új filozófia emberének nem lesz nagyobb gondja, mint az, hogyan fejlesztheti ki a legtökéletesebb nemzedéket, hogy az a létet a legtökéletesebben kihasználja, mert tudja, hogy csak eddig terjed az értelme”! Innen érti meg, hogy Szattler Katinka kézen fogta és mondta: „az életnél szentebb és előbbre való ügyünk nincs”, s hogy ő is az „élet fiaihoz tartozik”. S ezt a gondolatot meg is kötszöni az asszonyának. A szépet élvező asszonynak a maga szavaival is igazolhatjuk ezt a gondolatát *Az erdő halála* című lírai tárcájából (*Bácsmegyei Napló*, 1925. I. 25.): „Jel és figyelmeztetés az elmúlás itt az erdőben. Figyelmeztetés, hogy örök a halál – és fut az élet, Minden törekvés, életvágy, dacos küzdelem bizonyossággal: mementő. . . Őszi erdő! . . . Por és hamu lesz minden, ami élt, él, mint ezek a hervadt, fáradt lehullott levelek, amelyek saját vérükkel táplálják az eljövendő új lombnemzedéket. Csodálatos titok: a lehullott levelek helyén már ott lapul szerényen, ott pironkodik barna-piros alázatban a fakadó rügy. Kis levél- és virágpalánták elmúlt tavaszokba fogant új tavaszok. A nap csókjára várnak, hogy felébredesse őket, hogy az életnek, beteljesülésnek nyomán dac, várás és harcok árán is kitörjön újra a zengő, a dadalmasan ujjongó örökegy – az Élet!”

A kevés számú Szattler Katalin-szöveg legszebbikéből és legjellemzőbbjéből való ez az idézet, zárórésze Ferdinand Hodler svájci festőművésznek *Az erdő halála* című képét leíró írásának. Honi ízléstörténetünknek is kedves epizódja ez a Hodler-jellemzés. Amikor ez az írása megszületett, a berni művész mindössze hét éve volt halott. A szimbolizmus enciklopédiája a szimbolisták közé sorolja, míg *A modern festészet lexikona* a Jungendstilt, a szecessziót is emlegeti festményeivel kapcsolatban. Szattler Katinka interpretációjában az a természetvitalizmus szólalt meg, amit Raoul France is hirdetett. Az élmény- és ezzel kapcsolatban a természetfestésben nyilván Szenteleky tanítványa volt a kamenicai széplelek:

„Az erdő halála – elnézem – milyen megindító, szép, ijesztő. Mélyen bent a fák között, a földbe szédült, síró, lármás falevelek. Még nincs vége az ősznek: még hullik, esik, száll a levél, hangtalanul a csöndben. Ó, ez a levél-eső, levél-halál, ez a kóválygós, ez az élet fáiról csorgó sápadt, vértelen színcsoda. Elnézem a leveleket, a halálba keringőket és magamba szívom a haldokló erdőnek, a hervadt falombnak, ennek az ijesztő ősznek fanyar illatát. A ferdén érkező őszi napsütés különös megvilágításában, átszellemült fatörzsek és ó-arany, bronz, rozsdá színű levelek hirtelen felcsillanásában váratlanul belém dobban,

mint valami látomás, álomszerű elérhetetlen messziségből, ennek az őszi napnak, a mainak sejtelmes, varázslatos mása. . .”

S talán érzékelhető Szenteleky Őszi élmény című lírai tárcájában, „hírfejtésben” (1925. X. 10.), hogy éppen Szattler Katinka őszt dicsérő szövegére küldi a választát:

„Ó, milyen messzi, magános múltba temetkezik az a langyos, aransugáros októberi délután, emlékszik még rá, kedves? Incselkedik, fátyolt ölt magára, majd tompul a fény, alig látszanak a mozdulatok s nem hallatszik a hang, a csintalan csicsérgés, vidám párisi dalok szökellése. Süpped, lapul a tegnapi, sok sárga levél hull már reája s most ismét hulldogál a tölgyek, platánok s nyárfák lapos, tétova könnye. Az avar kesernyés íze úgy nyúlik a párás levegőben, mint panaszos tilinkó, mely hangszer egyébként ismeretlen azon a vidéken.

Emlékszik még a csendre, arra a rőt, fáradt, őszi csendre, mely az erdőben sóhajtozott? . . .”

Természetesen a Hodler írás a másik két, elének került Szattler Katinka-szövegre is ráirányítja a figyelmet, s ezek az írások is azt mutatják, hogy az az európai dekadens modernség, amelyet Hodler szimbolista-szecessziós természetélménye fejezett ki, élménnyé vált nálunk is. A Diadalmas szökeség című írásában a „szökék előnyben” jelszót kommentálja Anita Loos könyve kapcsán, egyszerre mutatva Josephin Baker barnaságára és a tizianvörös hajzuhatagokra, miközben itt az új ideál, az „American girl”, „ez a hajmeresztő mutatványokat produkáló »leányka«, ez a Vesta szüzecke, aki csodálatosan egyesíti természetben a fiúnak és a szüzeleálynak finom testvonalát. Csodálatos összetétele az ijesztő tudatlanságnak és még ijesztőbb romlottságnak”. Azt is tudja, hogy Frank Wedekind Luluja a Pandora szelencéjéből jövedölte meg ennek a nőtípusnak az eljöveteletét, a „gyenge, finom, illatos, puha, ápolt leányhúsát, a természetlenségre ítélt lányasszonyok húsát” (1926. XII. 25.).

Megglosszázza a „hírkopf” fogalmát, amelyről azt tartja, hogy a „szűk keretekbe szorítása nagy, fiatalos nekilendüléseknek”, és az életigenlés témájára ír himnikus mondatokat:

„Az életigenlés és az önmagáért felelősséget vállalás a ma költészetének etikai alapja. Enélkül nincs igazi élet. És tárgya: a magát a jelen nyomorúság bilincsbetöréséből fel- és kiszabadítani akarás, a tiszta, még az elfojtottságban, megtépázottságában is diadalmas életörömnék: riadó és egyben újonctoborzása az örök harcnak, dacnak és meg-nem-alkuvásnak, de egyúttal az örök mozgásnak, és az örök, kiapadhatatlan örömi életnek.”

Tudunk (Szenteleky leveléből) egy negyedik írásáról is, amelyben az utalások szerint – Paul Wegener német színészről és rendezőről beszél, aki játszott a *Gólem* című filmben, s Strindberg *Haláltánc* című drámájában alakította a tűzérőnagy szerepét. Szenteleky természetesen Csehov és Dosztojevskij alakjait állítja szembe Strindbergével és Wegenerrel.

Kár, hogy viszonyuk az 1920-as évek végére valahogy elsekélyesedett, s Szenteleky sem Kamenicán kereste már a gyógyulást. Leveleiben a *Vajdasági*

Írás szerkesztése körüli gondok szólalnak meg, az irodalom és a művészet esztétikai kérdése helyett pedig az irodalompolitikus gondjai. Gondolom, ez már kevésbé lelkesíthette az asszonyt. Fel-felcsillant ugyan egy-egy bekezdésben inkább a vallomásos panaszkodó, semmint az élvező esztétikus arcéle, s még mindig Szattler Katinkának vallja be ideológiai kríziseit. S nagyon hatásos, ahogy az utolsó közölt levelét 1930. november 16-án zárja: „Nem várok már semmit, csak keresek és el-elsüppedek a csüggedés óceánjában. Tudom, hogy minden hiábavaló: a keresés, az élet, a halál, a hit, a vigasz, a holnap és a tovább. Jó volna menekülni ezektől a borzalmas ürességektől, asszonyom, de fáradt vagyok és még egy kicsit kíváncsi is, mint az a megkövült eb Pompéiben, aki kandí szemmel nézett bele a lávába, valószínűleg arra gondolt, hogy hátha a láva megkíméli őt, talán megáll előtte.”

S e levél egészét pedig akár „elbocsátó szép üzenetnek” is tarthatjuk, ha nem asszonykérő levélként fogjuk fel, és úgy olvassuk!

SZENTELEKY PECHÁN-KÉPE

BORDÁSGYŐZŐ

Noha Szenteleky Kornél és Pechán József barátságának „tárgyi bizonyítékai” mára már alig maradtak, nem nehéz elképzelni, hogy a környezete szellemi tunyaságával örökké küszködő Szenteleky a már-már európai magasságokba tört Pechán Józsefben idősebb szellemi testvérére talált. Bár tizennyolc év korkülönbség választotta el őket, és vérmérsékletük sem volt azonos – Szenteleky halk szavú széplélek, Pechán viszont robusztus bohém –, szellemi rokonságuk tartópilléreit kell látnunk abban, hogy Szenteleky is fest, Pechán is ír, és mindketten kitűnő zenészek, műkedvelő előadások rendezői és színészei is.

Pechán Józsefet az első világháború befejeztével verbászi magányában látogatja meg Szenteleky nem sokkal sziváci letelepedése után, hogy aztán Pechán Béla emlékezése szerint gyakori vendég legyen a házban. Egy 1920-ban Verbászon megrendezett Chopin-est fűzi szorosabbra barátságukat, s ennek a koncertnek az emlékére ajándékozta meg a festő a fiatal költőt dedikált önarcképével, amely majd a második világháború után kerül vissza a Pechán-hagyatékba, nem máshonnan, mint egy Verbászon letelepedett montenegrói család trágadombjáról. Pechán Béla emlékezete szerint Lázár Iván verbászi fogorvos szomszédja disznóóljának közelében fedezi fel az időközben teljesen bemocskolódtatott képet, amelyet az új háztulajdonos mint „fasiszta bűnjel” dobott ki azonnal a letelepedésük után Póth Erzsébet német származású, deportált nagynénje házából. Póth Erzsébet, mint tudjuk, Szenteleky élettársa volt, s e sorok írója joggal föltételezhetette, hogy az író 1933-ban bekövetkezett halála után nemcsak ezt a festményt, hanem esetleg az azóta is nyoma veszett Szenteleky-könyvtárat is ott kell keresni. De erre vonatkozó nyomozása hiá-